

Bieżący zestaw haseł, bardzo krótki ze względu na specjalny charakter tego numeru „Zagadnień Rodzajów Literackich”, dotyczy gatunków literackich, które mają ścisły związek z życiem społecznym i stanowią raczej literaturę użytkową niż piękną. Ale właśnie z tego rodzaju twórczości biorą swój początek dzieła w pełni „literackie”, które przynoszą czytelnikowi głębsze poznanie i przyjemność, której nic prócz sztuki literackiej dać nie może.

Redakcja

CORONACH: angielsko-szkockie „pieśń pogrzebowa” lub „lament pogrzebowy” dawnych górali szkockich, od gaelickiego (celtyckiego języka szkockiego) *corranach*, wyrazu złożonego z *comh* — „razem” i *ránich* — „wycie”, znaczącego dosłownie „wspólne wycie” lub „wspólny ryk”. Wyraz *coronach* został wprowadzony do języka angielskiego przez Waltera Scotta w romantycznej powieści poetyckiej *The Lady of the Lake* (*Pani z Jeziora*, 1818). Scott tak określił *coronach* w przypisie: „*Coronach* górali szkockich, tak jak *ululatus* Rzymian i *ululoo* Irlandczyków był gwałtownym wyrazem lamentu wzniesionego przez żałobników nad ciałem zmarłego przyjaciela. Gdy słowa tego lamentu były artykułowane, wyrażały pochwałę zmarłego i stratę, która klan poniósł wskutek jego śmierci.”

W *Pani z Jeziora* „przeraźliwy *coronach*” wybucha nad ciałem Duncana z ust żony, synów, mężczyzn, kobiet i dziewcząt stanowiących najbliższe otoczenie zmarłego. Autor czyni go jednak jedną z najpiękniejszych i najbardziej oryginalnych pieśni żałobnych w literaturze angielskiej. W sześciu zwrotkach rymowanych *abab* o wierszach opartych o dwa mocne akcenty dwóch amfibrachów i przy użyciu rzadkich w języku angielskim rymów żeńskich Scott osiąga jednocześnie wrażenie przypływu i odpływu żalu i przerzucania się od wyżyn pochwał do dołów rozpacz przy zachowaniu pewnej monotonii zawodzenia. Treściowo pieśń oplakuje przedwczesne odej-

ście Duncana ze świata przyrody górskiej i wychwala jego zalety na lowach, w radzie i w walce w najprostszym sposobie, kończąc się stwierdzeniem: „Odszedłeś na zawsze!”

Opisany tu *coronach* jest niewątpliwie tworem literackim i być może jedynym przedstawicielem tego gatunku w Anglii i Szkocji. Scott umieścił go jako ilustrację obyczaju szkockiego, jak to wynika z fabuły poetyckiej, w XVI w. W czasie powstawania tego utworu ludowy *coronach* mógł już zaniknąć.

Bibliografia: W. W. Skeat, *A Concise Etymological Dictionary of the English Language*, Oxford 1958; P. Harvey, *The Oxford Companion to English Literature*, Oxford 1958; W. Scott, *The Poetical Works of...*, London and New York b.r.; *Poetical Works* ed. J. L. Robertson, Oxford 1904.

Witold Ostrowski

PERIODOS GES: starogreckie „okrąg ziemi”, określenie występujące w starszej literaturze greckiej jako tytuł książki, niby *Dokola ziemi* oraz jako nazwa najdawniejszej formy literackiej, która służyła u Greków przedstawieniu badań geograficznych w początkowych fazach rozwoju. Odpowiada ono łacińskiemu *orbis terrarum* — określenia okrągłego (i kulistego) kształtu ziemi, co autor encyklopedii z II w.n.e. Ampelius, objaśnił tak: „[terra] quam propter formam eius orbem terrarum appellamus” (ziemia, którą z powodu kształtu jej okręgiem ziemskim nazywamy).

Ogólne wyobrażenia geograficzne występują u wszystkich narodów kulturalnych, ale literackie przedstawienie aktualnego w danej epoce stanu wiedzy i graficzne jej uaoacznienie oraz uzasadnienie wiedzy geograficznej jest dziełem Greków. Wprawdzie we wczesnej literaturze ich z tego zakresu występują wpływy fenickie (*Odyseja*, *Periplus* Kartagińczyka Hannona przetłumaczony potem na język grecki), lecz źródłem zainteresowań geografiami stały się badania Jończyków nad filozofią przyrody oraz ożywiony ruch kolonizacyjny, którego echa występują już w tzw. katalogu okrętów w II księdze *Iliady*. Wszystko to stało się podstawą pierwszej u Greków mapy ziemi, narysowanej przez ojca wiedzy geograficznej filozofa Anaksymandra z Miletu (VI w. p.n.e.).

Wyodrębniła się wtedy z filozofii nowa gałąź wiedzy, której zadaniem było stworzenie ogólnego obrazu świata i wykonania jego mapy, zwanej w czasach najdawniejszych *periodos ges*. Nazwa występująca w tym znaczeniu u niektórych późniejszych autorów przyjmuje kolistą kształt ziemi zgodnie z pojęciem Homera, który przyrównywał ją do okrągłej tarczy oblanej Oceanem. Zrazu mapa, bardziej niż jej literacki opis, jest wyrazem tendencji do wytworzenia sobie obrazu ziemi. Toteż powstanie literackiego tekstu jako komentarza dołączonego do mapy jest zjawiskiem wtórnym. Z czasem jednak nazwa przeszła na jej opis i tytuł. Nazwę *periodos ges* nosi już geograficzne dzieło Hekatajosa z Miletu (VI w. p.n.e.). Później jest to stosunkowo rzadki tytuł książki geograficznej. Pojawia się jeszcze tylko u Eudoksosa i Dikajarcha (oba z IV w. p.n.e.). Ale literacki opis mapy, pierwotnie *periodos ges*, utrzymał się jako forma odrębna i samodzielna.

Jako opis ziemi *periodos ges* należy do głównych czynności zawodowego geografa, pojawia się w różnych epokach i występuje z pewnymi zmianami znaczenia wraz z wymienionymi zadaniami geografa. Tak np. *periodos ges* Eudoksosa oznacza — w porównaniu z analogicznym dziełem Hekatajosa — punkt zwrotny, gdyż po raz pierwszy autor podawał mapę i jej opis na podstawie nauki o kulistości ziemi oraz wciągał matematykę i meteorologię w służbę geografii. W tym też sensie należy mówić o *periodos ges* Dikajarcha.

W prostej linii z *periodos ges* wywodzą się dzieła geograficzne, które nie obejmują całego świata, ale opisują poszczególne kraje, uwzglę-

dniając również materiał etnograficzny. Tak więc *periodos ges* został rozbity na pojedyncze usamodzielnione czony, które występują jako elementy kompozycyjne np. w dziele Herodota w postaci geograficznych ekskursów. Nazwa *periodos ges* została później zastąpiona przez termin geografia, oznaczający pierwotnie również kreślenie mapy i pochodzący prawdopodobnie od geografa Eratostenesa (III w. p.n.e.).

Od *periodos ges* należy odróżnić istniejący już w okresie przednaukowym *periplus* — opis wybrzeży (zob.) i *periegezę* — opis poszczególnych krajów w formie przewodnika. Przejęły one literacką formę *periodos ges*.

Gatunek literacki *periodos ges* jest bardzo stary. Geograf Strabo przytacza go za dwoma autorami jako tytuł geograficznego dzieła poety Hezjoda (VII w. p.n.e.), który ujął widocznie materiał geograficzny w formę epiki. Dzięki ruchom kolonizacyjnym znajomość geografii, zwłaszcza Zachodu, była już u Hezjoda dość znaczna i jakieś prymitywne i poetyckie opisy ziemi istniały już przed Anaksagorasem.

Tego rodzaju epicki *periodos ges* został potem zastąpiony przez prozaiczne, bardziej systematyczne i naukowe opisy występujące pod tym samym tytułem.

Hekatajos, Jończyk z Miletu, ożywiony tym samym duchem badawczym, co Anaksymenes, podjął jego badania i uzupełnił praktycznie obfitym materiałem chorograficznym. Dał kartograficzny i literacki obraz świata. Jego *periodos ges*, aż do IV w. p.n.e. kiedy to powstała mapa i opis ziemi Eudoksosa, pozostał głównym dziełem geograficznym, którego wpływ stwierdzić można na podstawie zachowanych fragmentów nawet u niektórych ojców Kościoła. Jego wystąpieniu zawdzięczamy też powstanie wielu map i pism geograficznych o różnych celach i tendencjach. Opis Hekatajosa, oparty na jego rozległych podróżach przedstawiał się jako pewnego rodzaju wędrówka po ziemi (Europie i Azji wraz z Libią) i podobnie jak *periplus* kierował się linią brzegów, włączał dygresje, oznaczał odległości, omawiał położenie i naturę krajów.

Hekatajos jest przedstawicielem najstarszej prozy naukowej wymienianym jako taki przez starożytnych. Stworzył on nową formę literacką *periodos ges* i pierwszy zastosował do badań geograficznych prozę a więc język nauki zamiast dotychczasowo przyjętej formy epi-

kiej. Styl *periodos ges*, naukowy i nieozdobny, nie dawał sposobności do rozwinięcia zdolności literackich, toteż obserwacje staarozżytnych na temat stylu autora odnoszą się raczej do jego dzieła historycznego. Hekatajos nie pisał dla zaciekawienia czytelników ani nie kierował się praktycznymi względami życia lecz dawał wyraz zainteresowaniom teoretycznym pod wpływem jońskich badań przyrodniczych.

Periodos ges w siedmiu księgach z mapą wspomnianego Eudoksosa z Knidos obejmowało cały znany świat i opierało się na nauce o kulistości ziemi, przy czym autor oceniał jej obwód na 400 000 stadiów. Tak więc już sam tytuł dzieła sławnego matematyka i astronoma — *Periodos ges* — przejęty od Hekatajosa, nabrał nowej treści i zdawał się teraz podkreślać teorię kulistości globu ziemskiego.

Wreszcie ściśle naukowe dzieło ucznia Arystotelesa, Dikajarcha, choć w tytule zaznaczyła się zależność od Eudoksosa, było pracą oryginalną i bardzo poważną u potomnych. By unaocnić dokonany przez siebie podział ziemi na część północną i południową, dołączył do dzieła mapę. I on także zajął się pomiarem globu, którego kulistości bronił, wskazując na nieznaczne stosunkowo wysokości gór i głębokość morza.

Bibliografia: L. A. Brown, *The Story of Maps*, Boston 1950; F. Gisinger, *RE Suppl.* IV, 1926; s. 521 nn. pod *Geographie*; F. Jacoby, *RE* 14,2667 nn. pod *Hekatajos*; *Über d. Entw. d. gr. Historiographie*, Klio IX 1909 s. 80 nn.; Martini *RE* IX, 1903, s. 559 nn. pod *Dikajarchos*; T. Sinko, *Historia literatury greckiej* t. I, cz. 1, Kraków 1931, s. 326, t. I, cz. 2, Kraków 1932, s. 800.

Jerzy Schnayder

PILOTENLIEDER: (także *Zugschlägellieder*, *Schlängelreime*, *Rammlieder*) są najliczniejszą grupą niemieckich pieśni pracy (zob. *Arbeitslieder*) stosowanych przy rytmicznej pracy. Śpiewano je w celu podania pracującym sygnału do naciągania liny kafaru tzw. *Zugramme*, *Zugschlägel* lub *Schlägel* przy wbijaniu pali — *Piloten*. Stąd nazwy tych pieśni.

Pieśń składa się ze wstępu i dwóch części śpiewanych. Wstęp polega na rytmicznym liczeniu do 5, 10 a niekiedy nawet do 20, tak by na każdą liczbę przypadalo jedno uderzenie

kafaru. W pierwszej części robotnik zespołu pracującego śpiewa dowolnie przez siebie obraną pieśń (długość jej zależna jest od liczby uderzeń wymaganych do wbicia pala) którą pozostali robotnicy od czasu do czasu przerywają okrzykiem lub refrenem. Uzdolniony i dowcipny śpiewak włącza do znanego tekstu nowe improwizowane apostrofy ilustrujące wypadki dnia, jakość żywienia, warunki pracy, wysokość wynagrodzenia itp. Część druga wskazuje, którym z kolei uderzeniem kończy się praca:

.....

Wollen ihm noch 10 geben.

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10

Hoch auf, und lasst ihn stehn

albo:

Wir wollen ihm noch 5 geben.

1, 2, 3, 4, 5

Festgesetzt.

Dies ist der letzt.

Najciekawsza jest część pierwsza pieśni, ponieważ odzwierciedla socjalno-ekonomiczne i kulturalno-obyczajowe oblicze klasy pracującej.

Pieśń przeznaczona początkowo dla zharmonizowania ruchów podczas pracy, w rękach klas rządzących stała się narzędziem wyzysku i zróżnicowania robotników. Wyraźnym tego dowodem są dane o płacy stosowanej przy robotach budowlanych ubiegłych wieków. W Bawarii płacono w 1729 roku robotnikowi zatrudnionemu przy robotach wodnych 18 kreuzerów dziennie a śpiewakowi tylko 14. Natomiast w Borkum wbijacz pali dostawał 28 fenigów za godzinę, podczas gdy śpiewak 31. Różnice w płacy robotników wskazują najlepiej jak bardzo ceniono pieśń pracy jako środek uzyskania większej wydajności.

Bibliografia: K. Bücher, *Arbeit und Rhythmus*, Leipzig 1909; K. Hauptmann, *Aus meinen Tagebuch*, Leipzig 1900, s. 96; W. Kohlschmidt, W. Mohr, *Merkers u. Stammlers Reallexikon*, Berlin 1958, t. I, s. 85, pod *Arbeitslieder*; A. Heusler, *Reall. Hoopsa*, Berlin (b.r. wyd.), t. I, s. 451; teksty pieśni: *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*, Berlin 1891, t. V, s. 234; t. VII, s. 440; t. XV, s. 102, 338; *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*, Wien (b.r.w.), t. V, s. 234; G. Pommer, *Das Volkslied*, Halle 1868, t. II, s. 142; t.

VII, s. 61, 110; *Österreichische Forst- und Jagdzeitung*, Wien (b.r.w.), t. XXIII, s. 199; W. Nass, *Volkslieder* nr 416; J. Gossensass, *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*, Berlin 1898, t. XV, s. 57; J. Lewalter, *Deutsche Volkslieder aus Niederhessen*, Kassel 1906, t. IV, nr 14; O. Schütte, *Zeitschr. d. Ver. f. Volkskunde*, Berlin 1899, t. XV, s. 102; *Deutscher Liederhort* t. III, s. 1388.

Arno Will